

تحلیل راهبردهای ایران در قبال سد ایلیسوی ترکیه

گزارش مدیریتی

سازمان مخاطب: سازمان محیط زیست ایران، وزارت امور خارجه، وزارت جهاد کشاورزی.

تاریخ: ۲۴ خرداد ۱۳۹۶

تماس: metagame@chmail.ir

پروژه آناتولی جنوب شرقی یا GAP در ترکیه یکی از بزرگ‌ترین پروژه‌های آبی در جهان و بزرگ‌ترین پروژه توسعه‌ی در ترکیه است. این پروژه شامل ۱۳ طرح آبیاری و برقایی است که دربردارنده ۲۲ سد و ۱۹ نیروگاه برقایی روی دجله و فرات است. این پروژه، ۲۵ درصد از برق مورد نیاز این کشور را تامین می‌کند. ترکیه در حوزه آناتولی جنوبی یعنی سرشاخه رودهای عراق و سوریه حدود ۱۵ سد ساخته است که تنها یکی از آنها سد آتاتورک است که حدود ۴۹ میلیارد متر مکعب گنجایش دارد. فرات از ترکیه وارد سوریه می‌شود و سوریه را طی می‌کند و وارد عراق می‌شود و به تالاب هورالعظیم می‌رسد. دجله مستقیماً از ترکیه وارد عراق می‌شود و عراق را آبیاری می‌کند و سرانجام به تالاب هورالعظیم می‌رسد. وقتی این سرشاخه‌ها بسته شد تمام اراضی کشاورزی سوریه با مشکلات عدیده روبه‌رو شد و خشکسالی روستاها را خالی کرد که در بروز و شدت بحران سوریه در سال ۲۰۱۱ نیز اثرگذار بود.

اجرای طرح GAP در ترکیه با افتتاح سد آتاتورک بر روی رود فرات در سال ۱۹۹۲، زمینه شروع بیابان‌زایی در عراق و معضل ورود ریزگردها به ایران را فراهم ساخت. در چارچوب همین طرح، ترکیه در سال ۲۰۰۶، ساخت سد ایلیسو بر روی رود دجله را آغاز کرد که انتظار می‌رود در سال ۲۰۱۹ به بهره‌برداری برسد. در صورت بهره‌برداری از این سد انتظار می‌رود که پیامدهای آن در کشور عراق نیز به صورت بیابان‌زایی باشد که آثار مخرب زیست‌محیطی بر روی ایران نیز دارد. در این گزارش، تلاش بر این است تا ابتدا، پیامدهای سد ایلیسو بر روی توسعه ایران در آینده و راهبردهای ایران برای مقابله با پیامدهای منفی آن، تشریح شود. کاهش جریان آب ورودی از دجله به عراق، معضل بیابان‌زایی و خشک‌شدن اقلیم عراق را نیز به دنبال دارد؛ در کشور عراق، چاههایی که عمق ۲۰۰ متری دارند باید به اندازه دو برابر عمیقتر حفاری شوند تا سطوح زیرین آب، دستیافتنی شود. بیشتر چاههای منطقه میان‌رودان، در حال خشک‌شدن هستند. بیشتر زمینها در حال ترک‌خوردن و سترون‌شدن هستند، مردابها خشک می‌شوند و توفان ریزگردها، هوا را غبارآلود می‌کند. آثار این بیابان‌زایی، محدود به عراق نیست و توفان ریزگردها به جنوب ایران و بخشهایی از امارات

متحدہ عربی نیز نفوذ می‌کند. در حال حاضر، آب ورودی از فرات به عراق، ۲۰۰ مترمکعب در ثانیه است که از نصف آب لازم برای تامین نیازهای اساسی این کشور نیز کمتر است.

در واقع، سد ایلیسو، دست کم از دو جنبه، برای توسعه پایدار و محیط زیست ایران، پیامدهای منفی دارد. از یک طرف، بهره‌برداری از این سد به معنای کاهش آب ورودی به تالاب هورالعظیم در جنوب کشور است که منجر به تشدید معضل ریزگردها در مناطق جنوب و جنوب غربی ایران می‌شود و از طرف دیگر، کاهش آب ورودی از دجله و فرات به عراق، افزایش شدید بیابان‌زایی در این کشور را به دنبال دارد که موجب می‌شود تا سطح وسیعتری از ایران، یعنی مناطق غربی و مرکزی نیز دچار معضل ریزگردها شوند. البته می‌توان معضل تحولات جمعیتی در عراق در نتیجه بیابان‌زایی و افزایش تضادهای محلی و مهاجرت احتمالی به سمت ایران (افزایش ناامنی) را نیز به این فهرست افزود. با توجه به بهره‌برداری از این سد در سال ۲۰۱۹، لازم است تا سیاست‌مداران و قانون‌گذاران، برای مقابله با پیامدهای منفی سد ایلیسو بر روی توسعه پایدار، راهبردها و فعالیت‌هایی را در پیش بگیرند. ایران در مقام تلاش برای جلوگیری از پیامدهای منفی سد ایلیسو، دو کشور ترکیه و عراق را در پیش روی خواهد داشت که هر یک از آنها نیز درباره این موضوع، مواضع و ترجیحاتی دارند که یک حالت تضاد و تقابل منافع را به وجود می‌آورد.

بر اساس تحلیل راهبردی مبتنی بر مدل‌های تضاد، ترکیه میلی به گذار از وضعیت موجود ندارد و شدنی‌ترین گزینه فعلی برای ایران، سرمایه‌گذاری در عراق برای بیابان‌زدایی در این کشور به منظور جلوگیری از ورود ریزگردها در آینده به سطح بیشتری از خاک ایران است.

مهار روند بیابان‌زایی با استفاده از روش‌های مختلف از جمله درختکاری و کشت نهال متناسب با اقلیم منطقه، مالچ پاشی، استفاده از بادشکن و کانال‌کشی هدایت سیلاب‌ها و مدیریت فعالیت‌های تشدیدکننده فرسایش خاک، از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. با این وجود، تحلیل راهبردی نشان می‌دهد که افزون بر سرمایه‌گذاری مستقیم ایران برای مهار بیابان‌زایی در عراق و جلب همکاری این کشور، باید کشور عراق به سمت توسل به حق‌آبه و خصوصاً شکایت از ترکیه در سازمان ملل و رجوع به کنوانسیون بین‌المللی مقابله با بیابان‌زایی نیز تشویق شود تا ترکیه دست کم به جبران پیامدهای منفی احداث سدهای خود یا تضمین

حق‌آبه عراق، وادار گردد. در این صورت، سرمایه‌گذاری ایران برای بیابان‌زدایی در عراق، به صورتی پایدارتر به نتیجه خواهد رسید.